

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

(ОСВІТНЬО-АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ)



Дослідження проведено Європейським центром імені Вергеланда (Норвегія) спільно зі Всеукраїнським фондом «Крок за кроком» та командою ГО Дослідницьке бюро «Соціологіст» у рамках Програми підтримки освітніх реформ в Україні «Демократична школа» за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Норвегії та в партнерстві з Міністерством освіти і науки України.

Науковий консультант дослідження:

Ірина Новик – кандидатка педагогічних наук, експертка ВФ «Крок за кроком».

Аналітична група:

Тетяна Зуб – соціологиня, співзасновниця та керівник ГО Дослідницьке бюро «Соціологіст».

Поліна Алпатова – соціологиня, співзасновниця ГО Дослідницьке бюро «Соціологіст».

Зоя Харитонова – соціологиня, провідна аналітиkinя проєкту.

Ігор Даниленко – соціолог, спеціаліст з кількісної методології, аналітик кількісних даних.

Василіса Комаровська – соціологиня, аналітиkinя якісних даних.

Поліна Романенко – соціологиня, аналітиkinя якісних даних.

Дмитро Сопільняк – соціолог, аналітик кількісних даних.

Експертна група:

Вікторія Гонтаренко – директорка КУ «Центр професійного розвитку педагогічних працівників» Костянтинівської міської ради Донецької області; **Галина Ломакіна** – проректорка Донецького ОІППО; **Дар'я Полтавська** – директорка Миргородської гімназії №2 «Гелікон» Миргородської міської ради Полтавської області; **Ірина Синя** – завідувачка кабінету «Центр внутрішнього забезпечення якості освіти» КЗ Львівської обласної ради «Львівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти»; **Марта Мельникевич-Чорна** – менеджерка з комунікацій Програми підтримки освітніх реформ в Україні «Демократична школа», радниця Європейського центру ім. Вергеланда (Норвегія); **Наталія Єремєєва** – радниця, керівниця Програми підтримки освітніх реформ в Україні в Європейському центрі імені Вергеланда (Осло, Норвегія); **Наталія Кідалова** – учителька англійської мови, української мови та літератури Мелітопольської гімназії №23 Мелітопольської міської ради Запорізької області; **Оксана Бондар** – голова ГО Вінницький регіональний центр інформації «Креатив»; **Ольга Боярчук** – завідувачка відділу виховної роботи та позашкільної освіти, старша викладачка кафедри педагогіки, психології та менеджменту освіти КНЗ Київської обласної ради «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів»; **Світлана Королюк** – завідувачка кафедри освітньої політики Полтавської академії неперервної освіти ім. М. В. Остроградського; **Світлана Побережник** – консультантка ЦПРПП Баранівської міської ради.

Технічний дизайн:

Костянтин Левін

Пропоноване посилання на звіт:

Новик І., Зуб Т., Алпатова П. Демократизація дошкільної освіти України (освітньо-аналітичний звіт). Київ, 2023. 25 с.

ПОДЯКА

Європейський центр імені Вергеланда, Всеукраїнський фонд «Крок за кроком» та команда ГО Дослідницьке бюро «Соціологіст» висловлює вдячність усім установам, освітнім закладам та експертам, які підтримували, сприяли та долучилися до проведення дослідження.

Міністерству освіти і науки України за організаційну та інформаційну підтримку.

Міністерству закордонних справ Норвегії за фінансову підтримку.

Департаментам (управлінням) освіти і науки обласних, Київської міської військових адміністрацій за сприяння в проведенні дослідження.

Особлива подяка всім учасникам цього дослідження, а саме: представникам закладів дошкільної освіти, центрів професійного розвитку педагогічних працівників, обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти. Ми вдячні за вашу відданість і готовність ділитися власними знаннями та досвідом. Ваша участь була надзвичайно цінною і мала суттєвий вплив на якість нашої роботи.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
I. ЦІЛІ ДОСЛІДЖЕННЯ	8
II. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	9
III. ОГЛЯД РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ	11
ВИСНОВКИ	23
РЕКОМЕНДАЦІЇ	24

СКОРОЧЕННЯ

ГІ	Глибинне інтерв'ю
ЗДО	Заклад дошкільної освіти
НУШ	Нова українська школа
ОІППО	Обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
ООП	Особливі освітні потреби
ФГД	Фокус-групова дискусія
ЦПРПП	Центр професійного розвитку педагогічних працівників

ВСТУП

Доступ до якісної освіти в демократичному суспільстві є однією з найважливіших передумов розвитку особистості та досягнення нею успіху в житті. Освіта України перебуває на етапі формування демократичного середовища на всіх її рівнях, починаючи з дошкільної. **Демократизацію дошкільної освіти** визначаємо як систему заходів, спрямованих на впровадження елементів демократії в ЗДО, де кожен учасник/учасниця освітнього процесу має право на справедливе ставлення та рівний доступ для повноцінної участі у всіх аспектах життя закладу освіти незалежно від соціального статусу, етнічного походження, місця проживання чи інших факторів.

Метою демократизації дошкільної освіти в Україні є:

- усунення авторитарного стилю виховання;
- налагодження позитивного співробітництва між педагогами та дітьми, дітей між собою, педагогів і батьків;
- сприйняття особистості дитини як вищої соціальної цінності, визнання її права на свободу, розвиток здібностей і виявлення індивідуальності;
- формування усвідомленого взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини, її громадянською відповідальністю.

Зазначимо, що ЗДО є інституційним середовищем, у якому діти здобувають перший досвід суспільного життя, вчать взаємодіяти з однолітками та закладаються навички життя в демократичному суспільстві. Тому виховання і розвиток дітей як свідомих громадян вимагає особливого середовища, яке має ґрунтуватися на партнерській взаємодії всіх учасників освітнього процесу. Комплексне поєднання освітніх заходів, інноваційної діяльності та практичного досвіду реальної демократії в різних сферах діяльності ЗДО є запорукою виховання відповідального підростаючого покоління, яке в подальшому братиме активну участь у житті суспільства. А створення демократичного середовища для освітньої взаємодії з дітьми на основі цінностей демократії – один з найбільших викликів сучасної освіти, зокрема й дошкільної.

Зважаючи на те, що з 2015 року Європейський центр імені Вергеланда спільно зі Всеукраїнським фондом «Крок за кроком» підтримують демократичні реформи в українській освіті, у березні-червні 2023 року вперше в Україні було проведено дослідження «Демократизація дошкільної освіти України». Воно спрямоване на вивчення різних аспектів демократизації дошкільної освіти, зокрема наявності демократичного середовища, організації освітнього процесу на принципах демократії, відкритості й партнерської взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу, особистісно-професійного розвитку педагогічних працівників та управлінських процесів щодо демократизації ЗДО.

Це дослідження є важливим внеском у розвиток освітньої системи країни та вивчення процесів, що відбуваються в ЗДО, зокрема в період війни. Сподіваємось, що отримані результати дослідження та надані рекомендації зможуть зміцнити й підтримати політику щодо подальшої демократизації дошкільної освіти в Україні, усвідомити потребу в реформах та політичних змінах у сфері дошкільної освіти, спрямованих на підвищення її якості та доступності.

I. ЦІЛІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Цілі дослідження спрямовані на досягнення таких **результатів**:

1. Провести комплексний аналіз поточного стану демократизації дошкільної освіти в Україні, обов'язково з урахуванням думок, досвіду та поглядів різних зацікавлених сторін, як-от: керівників (директорів) ЗДО, вихователів-методистів, вихователів та помічників вихователів, фахівців ЦПРПП/методичних кабінетів, науково-педагогічних та педагогічних працівників ОІППО. Це допоможе забезпечити широкий спектр поглядів та думок під час формулювання рекомендацій.
2. Ідентифікувати ключові виклики та проблеми, з якими стикається система дошкільної освіти в Україні в контексті демократизації. Це можуть бути питання взаємодії, доступності, рівності можливостей, якості освіти, професійного розвитку педагогічних працівників тощо.
3. Розробити рекомендації для поліпшення демократизації дошкільної освіти в Україні. Ці рекомендації можуть стосуватися політичних рішень, професійної підтримки педагогічних працівників, розроблення програм підвищення кваліфікації, співпраці з батьками та громадою тощо.

Основою дослідження стали відповіді на ключові питання, а саме:

- Яке розуміння мають педагогічні працівники щодо понять «демократія» та «демократичні цінності»?
- Які найважливіші демократичні цінності має впроваджувати й розвивати ЗДО?
- Які демократичні цінності переважають в освітньому процесі ЗДО?
- Чи здійснюється організація освітнього процесу з урахуванням принципів демократії?
- Як відбувається партнерська взаємодія педагогів з дітьми, один з одним, з батьками та керівництвом?
- Які бар'єри впровадження демократичних цінностей існують у ЗДО?
- Яким чином педагоги підвищують свою кваліфікацію щодо демократизації дошкільної освіти?
- Які труднощі та потреби існують у педагогічних працівників щодо підвищення кваліфікації з питань демократизації дошкільної освіти?
- Що роблять педагоги для підвищення ефективності демократизації дошкільної освіти?
- Чи враховуються питання демократії та демократичних цінностей у методичних комплексах?
- Які управлінські процеси щодо демократизації існують у ЗДО?

Зазначені цілі дослідження сприяють розвитку більш демократичної та якісної дошкільної освіти в Україні, створенню рівних можливостей для всіх дітей та професійній підтримці педагогічних працівників.

Результати дослідження можуть бути використані для подальшого формування політик, програм розвитку та стратегій, спрямованих на покращення системи дошкільної освіти та забезпечення її відповідності потребам сучасного суспільства.

II. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Задля отримання повноцінної картини щодо стану демократизації дошкільної освіти в Україні в дослідженні було використано **поєднання кількісної** (стандартизоване онлайн-опитування) **та якісної** (глибинні (напівструктуровані) інтерв'ю, фокусовані групові дискусії) **методології**.

Кількісні методи дали змогу зафіксувати спільне, типове в практиках освітян, визначити чинники, що впливають на розповсюдження тих чи інших характеристик. Якісні методи, зокрема глибинні інтерв'ю, дозволили визначити смислове наповнення соціальних практик, а також поглибити розуміння тих процесів, які супроводжують демократизацію дошкільної освіти або є бар'єрами на шляху її реалізації. За допомогою фокус-груп була можливість з'ясувати, яким чином реалізуються демократичні цінності в ЗДО України, визначити позитивні або негативні конотації та контексти досліджуваних понять.

Демократизація дошкільної освіти досліджувалася через такі **складові**:

- наявність демократичного середовища;
- організація освітнього процесу;
- відкритість і партнерська взаємодія;
- особистісно-професійний розвиток педагогічних працівників;
- управлінські процеси щодо демократизації ЗДО.

Важливо зазначити, що також було виокремлено демократичні цінності: рівність, свобода, участь, повага до різноманіття, партнерство, врахування інтересів і потреб дітей, повага й захист прав, що червоною ниткою проходять через усі складові дослідження (рис. 1).

Виокремлені складові демократичного ЗДО логічно продовжують наступність цього процесу в закладі загальної середньої освіти (рис. 2.).



Рис. 1. Складові демократичного ЗДО

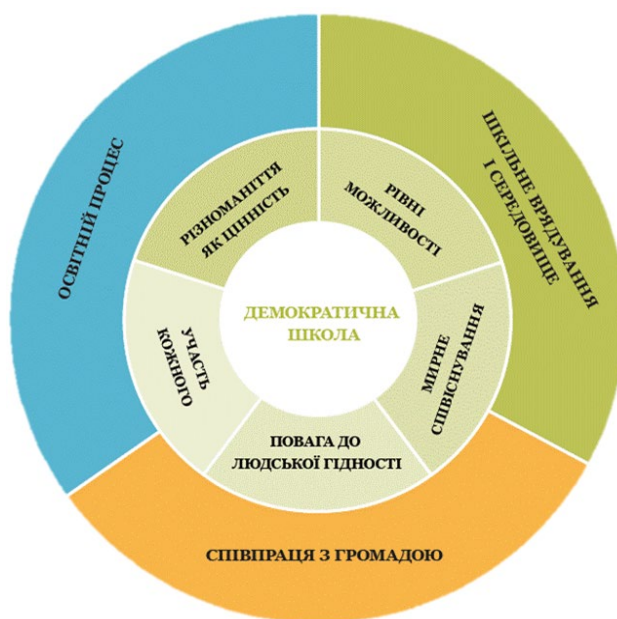


Рис. 2. Складові демократичної школи

Дослідження відбувалося в період з 20 березня по 15 травня 2023 року.

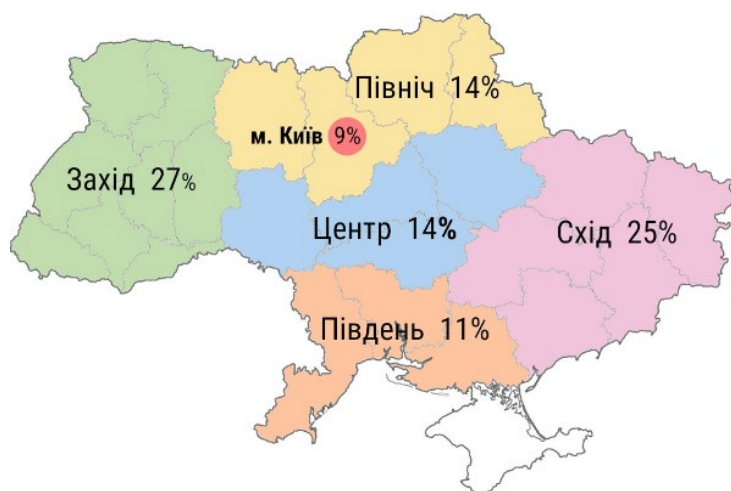
Географією дослідження було охоплено всі області України (крім територій, окупованих станом до 24 лютого 2022 року).

До цільових груп дослідження було віднесено учасників, які безпосередньо працюють у ЗДО (директори (керівники), вихователі-методисти, вихователі, помічники вихователів) та фахівців, які відповідають за підвищення кваліфікації педагогічних працівників (працівники (ЦПРПП) / методичних кабінетів, науково-педагогічні та педагогічні працівники ОППО).

Таблиця 1 містить кількість і цільові групи учасників, залучених до дослідження.

Важливим критерієм у підборі інформантів дослідження була різноманітність досвіду представників цільових груп, тому підбір інформантів відбувався з урахуванням віку, стажу роботи, типу закладу, у якому вони працюють, а також місця проживання (населеного пункту та області).

Дані онлайн-опитування збиралися за допомогою комп'ютерної системи «Lemur». Обсяг вибіркової сукупності склав 9133 анкет. Великий обсяг вибірки дозволив отримати доволі точні дані: статистична помилка з імовірністю 0.95 не перевищує для всіх



одновимірних розподілів 1%. Для того, щоб привести дані до більшої відповідності до моделі генеральної сукупності, було застосовано зважування – обчислення вагового коефіцієнта, який вирівнює пропорції за ключовими ознаками формування вибірки: регіон України (Центр / Північ / Схід / Захід / Південь / м.Київ), тип населеного пункту (міські, 76% / сільські, 24%), посада (керівники / вихователі) та вік респондентів (до 35 років / 36–60 років / 61 рік і старші).

Таблиця 1
Кількість учасників, що взяли участь у дослідженні

Метод дослідження	Цільова група	К-сть учасників
Глибинні інтерв'ю (30 індивідуальних інтерв'ю)	Директор ЗДО	5
	Вихователь-методист	5
	Вихователь	5
	Помічник вихователя	5
	Фахівець ОППО	5
	Фахівець ЦПРПП	5
Фокус-групи (6 груп)	Директор ЗДО	6
	Вихователь-методист	13
	Вихователь	13
	Помічник вихователя	10
	Фахівець ОППО	10
	Фахівець ЦПРПП	15
Масове онлайн-опитування	Директор ЗДО	9 133
	Вихователь-методист	
	Вихователь	
	Помічник вихователя	

одновимірних розподілів 1%. Для того, щоб привести дані до більшої відповідності до моделі генеральної сукупності, було застосовано зважування – обчислення вагового коефіцієнта, який вирівнює пропорції за ключовими ознаками формування вибірки: регіон України (Центр / Північ / Схід / Захід / Південь / м.Київ), тип населеного пункту (міські, 76% / сільські, 24%), посада (керівники / вихователі) та вік респондентів (до 35 років / 36–60 років / 61 рік і старші).

Параметри вибіркової сукупності в цілому відображають модель генеральної сукупності та відповідають вимогам репрезентативності, що дозволяє поширити висновки дослідження на всю генеральну сукупність – педагогічний склад ЗДО, заснованих на державній та комунальній власності.

III. ОГЛЯД РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

РОЗУМІННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ

Учасники дослідження (як у фокус-групових дискусіях, так і в глибинних інтерв'ю) висловлювали своє розуміння демократії, ставлення до демократичних принципів та цінностей, а також наводили приклади їхньої реалізації в ЗДО.

Деякі питання, що розглядалися під час ФГД та ГІ, викликали в інформантів складнощі через недостатнє розуміння сутності демократичних цінностей та відсутність інструментів для їх практичного застосування в освітньому процесі.

На думку інформантів, загалом усі демократичні цінності є важливими. Найбільше зауважень в учасників дослідження є до цінності **свобода**. В інтерв'ю виринала дихотомія між свободою та дисципліною. Також свобода протиставлялась безпеці. Поняття свободи знаходиться в смисловому полі близько до анархії.

Частина вихователів вважають, що цінність свобода реалізована недостатньо й має бути посилена (наприклад, потрібно давати дітям більше права вибору, ініціативи тощо). Проте більшість підтримує позицію, що діяльність дітей варто скеровувати, а свободу – обмежувати, оскільки зайва свобода їм шкодить. Реалізація цінності свобода потребує творчого підходу від педагогів. Однак наразі їхня діяльність обумовлена плановою роботою, що перешкоджає повноцінно її реалізовувати в практичній діяльності. Керівники згодні з тим, що варто спонукати дітей до активної діяльності, однак також мають перестороги, пов'язані з дисципліною та відповідальністю. Фахівці ЦПРПП та ОІППО звертають увагу на те, що діти потребують певних меж, щоб почуватися впевнено та захищено.

При обговоренні цінностей **партнерство** та **участь** керівники (які більше ніж представники інших груп висловлювались щодо цих цінностей) звертали увагу на те, що вони наразі недостатньо розвинені в ЗДО. Причинами називають складнощі, які виникають у взаємодії з батьками. З одного боку, вихователі та керівники вважають, що батьки більшою мірою проявляють себе не як партнери, а як споживачі послуг, а з іншого – спостерігається недостатня готовність педагогів створювати сприятливе комунікативне середовище, у якому батьки будуть проактивними та рівними учасниками освітнього процесу.

Як рекомендації можна навести такі приклади реалізації цінності партнерства в ЗДО: вільний діалог дітей з педагогами та іншим персоналом, доброзичливе ставлення педагогів до всіх учасників освітнього процесу, залучення членів сім'ї до обговорення питань розвитку й навчання дітей, довіра батьків до педагогів тощо.

Учасники дослідження висловлювали міркування про те, що деякі педагоги не готові до прийняття цінності **повага до різноманіття**, це стосується як дітей з ООП, так і в цілому дітей, які проявляють інакшість. В інтерв'ю та дискусіях з педагогічними працівниками теми поваги до різноманіття та інклюзії були складними для обговорення. Навіть на рівні використання виваженої термінології щодо ООП або інклюзії спостерігається невідповідність, невпевненість, незнання коректних формулювань. Є очевидний запит на підвищення їхньої кваліфікації, як теорії, так і безпосередньо практики роботи щодо прийняття етнічного, релігійного, соціального різноманіття та гендерної рівності.

Прикладами реалізації цінності повага до різноманіття можуть бути такі заходи: проведення з учасниками освітнього процесу розмов про різноманітність та визнання відмінності між ними, їхніми родинами та спільнотами; наявність у групах матеріалів (іграшки, книжки, візуальне оформлення), що презентують різноманітність (расову, культурну, вікову, гендерну, за рівнем спроможностей тощо).

На думку фахівців, цінність **врахування інтересів і потреб** неповною мірою реалізується в ЗДО через значну кількість дітей у групах. Задля реалізації цієї цінності рекомендується наповнювати освітні осередки групи та облаштовувати дитячі майданчики відповідно до інтересів дітей різного віку, пропонувати групові та індивідуальні активності, де діти можуть вибирати теми, завдання або проекти, що задовольняють їхні інтереси і потреби.

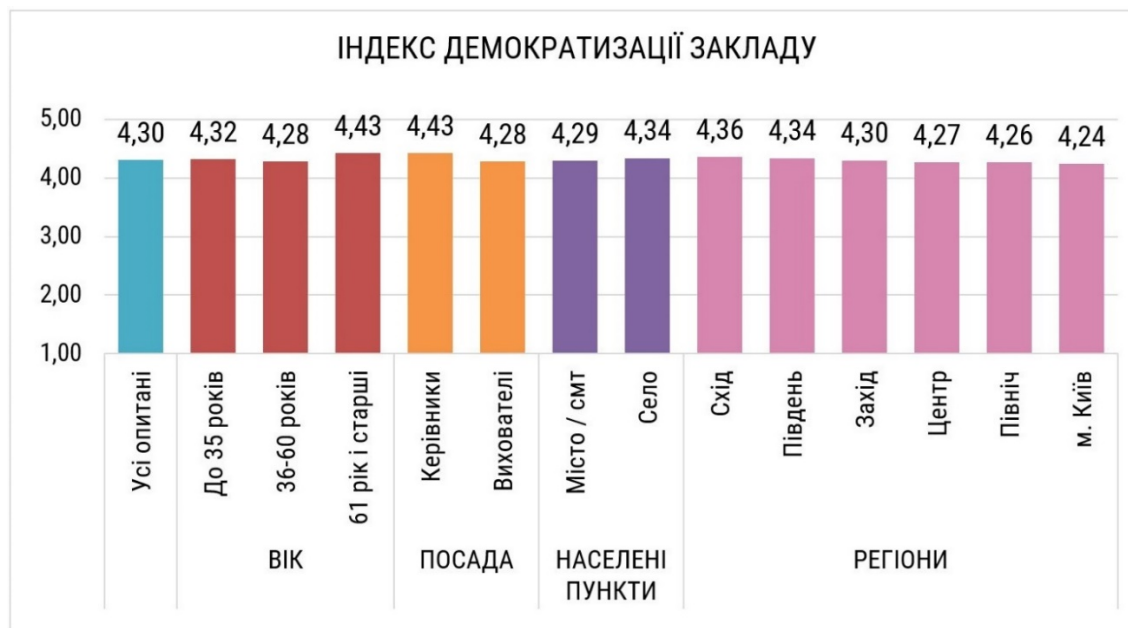
Вихователі, керівники та фахівці ЦПРПП/ОІППО неодноразово звертали увагу на те, що наразі педагоги потребують поважного ставлення і захисту їхніх прав. Фахівці наводили приклади правової незахищеності вихователів: педагоги залишаються без роботи у зв'язку із закриттям ЗДО через війну (наприклад, у Донецькій області), вихователі не захищені перед батьками, які можуть оскаржувати їхню діяльність без урахування всіх обставин ситуації та діалогу з педагогами.

Ще одним висновком щодо того, що питання реалізації демократичних принципів у ЗДО потребує додаткових роз'яснень, можуть бути висловлювання учасників ФГД та ПІ стосовно їхнього ставлення до підходів реалізації освітнього процесу: демократичного та планового/традиційного. На думку учасників дослідження, у більшості закладів України реалізовано плановий/традиційний підхід. При цьому здебільшого педагоги вважають, що в їхньому закладі створене демократичне середовище, а освітній процес та управління ЗДО реалізується з урахуванням демократичних принципів.

Учасники дослідження висловлюються на користь того, що на сучасному етапі ЗДО потребують запровадження альтернативного (комбінованого) підходу щодо організації освітнього процесу, який буде спрямований на підвищення рівня активності та ініціативності дітей-батьків-вихователів і заснований на відповідальному ставленні та високому рівні дисципліни всіх учасників освітнього процесу.

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ЗДО

Для оцінки рівня демократизації ЗДО в онлайн-опитуванні використовувались 12 індикаторів-запитань, кожен з яких вимірювався 5-бальною шкалою, де 5 – це повна згода, а 1 – повна незгода¹. Зокрема, більшість респондентів погоджується, що персонал із задоволенням спілкується з дітьми, заклади протидіють дискримінації і булінгу, конфлікти вирішуються переважно шляхом діалогу, учасники освітнього процесу взаємодіють на засадах партнерства тощо.



Проте існують і проблемні питання, головні з яких учасники дослідження пов'язують з інертністю батьків дітей, а також із певними обмеженнями в можливості впливати на прийняття рішень у закладі всіма учасниками освітнього процесу.

За результатами всіх оцінок цього запитання розраховано **загальний індекс демократизації ЗДО**. Індекс ґрунтується на базі сумарних оцінок і приймає значення від 1 (найнижчий рівень демократизації ЗДО) до 5 (найвищий рівень демократизації ЗДО). Значення індексу для всіх опитаних складає **4.3**, що можна інтерпретувати як досить високий показник процесу демократизації. Розбіжності значень індексу для різних груп, що порівнювались, доволі невеликі (загалом від 4.24 до 4.47); дещо більш високі показники за цим індексом мають керівники й загалом працівники віком старші 60 років.

Загальна оцінка демократизації ЗДО доволі висока, отже, заклади значною мірою характеризуються як демократичні. Проте варто зауважити, що відповіді респондентів стосуються саме тих ЗДО, у яких вони працюють, і не є оцінкою стану демократизації ЗДО в Україні загалом.

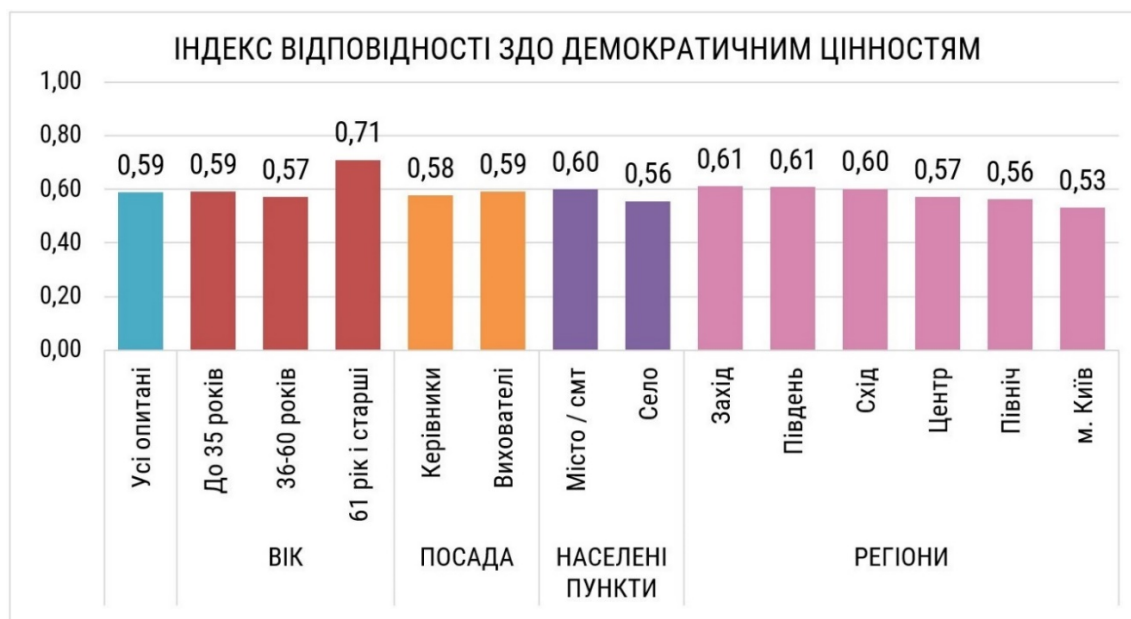
¹ Індикатори демократизації закладу: задоволення персоналу від спілкування з дітьми; запобігання будь-якій дискримінації та булінгу; мирний шлях вирішення конфліктів через діалог; можливість вільно висловлювати власні думки й почуття; спокійна, дружня, доброзичлива, приємна атмосфера; ввічливе ставлення один до одного; проєкти, що реалізуються в закладі засновані на взаємодії учасників освітнього процесу та партнерстві; залученість до вирішення спільних проблем та до освітнього процесу і персоналу, і батьків, і партнерів закладу; попередження суперечок та недопущення сварок; відчуття безпеки й довіри; можливість впливати на прийняття рішень у закладі всіма учасниками освітнього процесу; ініціативність батьків дітей щодо проблем закладу, активна участь в органах батьківського врядування.

ДЕМОКРАТИЧНІ ЦІННОСТІ, НА ЯКИХ ҐРУНТУЄТЬСЯ ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС

На думку педагогів ЗДО, освітній процес має ґрунтуватися передусім на таких демократичних цінностях, як принцип поваги до всіх учасників освітнього процесу, принцип особистісного розвитку та принцип партнерства між усіма учасниками освітнього процесу. Порівняно менш важливим вважається принцип дитиноцентризму.



На пряме запитання щодо відповідності ЗДО демократичним цінностям і стандартам розвитку демократії («На вашу думку, ваш ЗДО в цілому є демократичним, тобто чи впроваджує демократичні цінності, культуру демократії?») респонденти очікувано здебільшого дають ствердні відповіді, отже, переважна більшість характеризує свої ЗДО як доволі демократичні.



За результатами відповідей на це запитання було розраховано **індекс самооцінки відповідності ЗДО демократичним цінностям** як відношення різниці позитивних і негативних відповідей до їх загального числа. Індекс приймає значення від -1 (повна невідповідність) до 1 (повна відповідність). Значення індексу в усіх групах доволі високі й позитивні. Загальна оцінка дорівнює **0.59**, розбіжності в більшості груп несуттєві.

Учасники ФГД та ГІ під час обговорення організації освітнього процесу в ЗДО називали ознаки, які притаманні демократичним закладам. Серед таких найчастіше називалися: рівне ставлення до всіх дітей, можливість вихованців вільно висловлювати свої думки, обирати ігри, організація роботи інклюзивних груп, участь батьків у заходах закладу, вирішення конфліктних ситуацій мирним шляхом, можливість вибору педагогами програм/курсів та інших заходів щодо підвищення кваліфікації.

Водночас учасники зазначали, що наразі процес демократизації ЗДО триває, темпи його розвитку є нерівномірними й залежать від певних умов: демократичної позиції керівника ЗДО, матеріально-технічної бази, доступу до методичних матеріалів та можливостей їх використання (за міркуваннями фахівців ЦПРПП та ОІППО) тощо.



Головним бар'єром упровадження демократичних цінностей вважається відсутність достатнього фінансування. Крім цього, певні перепони впровадженню демократії в ЗДО, на думку учасників дослідження, створюють батьки дітей, які досить пасивні, не дослухаються до порад педагогів, не розуміють важливості принципів демократії тощо. Загалом в існуванні таких бар'єрів упевнена переважна більшість опитаних (лише 12% вважають, що немає жодних бар'єрів).

За результатами ФГД та ГІ учасники виокремили головні бар'єри впровадження демократичних принципів у ЗДО.

Фінансування ЗДО:

Підгрупа учасників	Актуальні проблеми / завдання
<i>Фахівці ОІППО та ЦПРПП</i>	<ul style="list-style-type: none"> ● Відсутність достатнього фінансування для забезпечення матеріально-технічної бази та інклюзивної інфраструктури в ЗДО. ● Недостатнє фінансування для залучення асистентів вихователів, профільних спеціалістів для роботи з дітьми з ООП.
<i>Вихователі й помічники вихователів</i>	<ul style="list-style-type: none"> ● Потреба у відкритті додаткових вікових груп, збільшенні штатного розпису, що потребує відповідного фінансування. Адже наразі кількість дітей у групі в деяких ЗДО сягає більше 30 осіб, що суперечить нормам ст. 14 Закону України «Про дошкільну освіту».
<i>Керівники й вихователі-методисти</i>	<ul style="list-style-type: none"> ● Припинення процесу скорочення штату закладів, уведення додаткових штатних одиниць. ● Підвищення рівня заробітної плати педагогам та співробітникам ЗДО. ● Створення укриттів з можливістю організації денного сну для дітей. ● Розширення можливостей позашкільної освіти, організації гуртків для дітей за різними напрямками (особливо для дітей старшого дошкільного віку). ● Збільшення кількості дидактичних іграшок. ● Створення можливості запровадження меню зі змогою вибору страв.

Створення умов для дітей з ООП:

Підгрупа учасників	Актуальні проблеми / завдання
<i>Фахівці ОІППО та ЦПРПП</i>	<ul style="list-style-type: none"> ● Створення умов для безбар'єрного освітнього середовища (у ЗДО немає ліфтів, що ускладнює пересування дітей з ДЦП). ● Проведення роботи з вихователями й батьками, адже деякі вихователі відмовляються працювати з дітьми з ООП, а батьки не готові до функціонування інклюзивних груп.
<i>Вихователі й помічники вихователів</i>	<ul style="list-style-type: none"> ● Деякі вихователі вважають, що дітям з ООП краще перебувати в спеціальних закладах освіти, оскільки не всі педагоги мають необхідну фахову підготовку, а профільних фахівців не вистачає.
<i>Керівники й вихователі-методисти</i>	<ul style="list-style-type: none"> ● Для забезпечення принципів інклюзивності закладам потрібні в достатній кількості фахівці: психологи (по 1 на групу), дефектологи, реабілітологи, логопеди.

Формування партнерських відносин з батьками:

Підгрупа учасників	Актуальні проблеми / завдання
<i>Фахівці ОІППО та ЦПРПП</i>	<ul style="list-style-type: none"> ● Існує думка, що батьки не налаштовані на партнерські відносини, вимагають вирішення виховних питань від вихователів та водночас не хочуть брати активну участь в освітньому процесі та житті ЗДО. ● Недостатньо використовується потенціал батьків, їх не завжди допускають до прийняття рішень щодо освітнього процесу. ● Варто проводити роботу з інформування батьків про їхню партнерську участь у діяльності ЗДО та психологію розвитку дітей дошкільного віку.
<i>Вихователі й помічники вихователів</i>	<ul style="list-style-type: none"> ● Є певна категорія батьків, які не беруть участі в діяльності закладу й налаштовані на позицію отримувача послуг, маючи певні очікування від результатів освітнього процесу в ЗДО. ● Дискусійне питання: частина респондентів вважає, що батьки не повинні втручатися в освітній процес, адже освітня програма затверджується на педагогічній раді; інші зазначають, що батьки мають право брати участь в освітньому процесі, щонайменше – бути поінформованими. ● Існує потреба консультативної підтримки в питаннях взаємодії з батьками, мотивації їх до співпраці з фахівцями ЗДО.
<i>Керівники й вихователі-методисти</i>	<ul style="list-style-type: none"> ● Батьки не завжди виконують свої обов'язки щодо виховання дитини, а в деяких випадках не готові визнати особливі освітні потреби дитини.

Недостатнє розуміння педагогами сутності демократичних цінностей та інструментів їх запровадження в освітній процес:

Підгрупа учасників	Актуальні проблеми / завдання
<i>Фахівці ОІППО та ЦПРПП</i>	<ul style="list-style-type: none"> ● Педагоги не розуміють сутності демократичних цінностей і потребують відповідного навчання та методичного забезпечення з питань демократизації, наприклад, як поєднувати планову діяльність з урахуванням інтересів дітей.
<i>Вихователі й помічники вихователів</i>	<ul style="list-style-type: none"> ● Не всі педагоги мають чітке розуміння демократичних цінностей, найчастіше таких, як свобода, участь, повага до різноманіття. Педагоги недостатньою мірою володіють інструментами їх запровадження в освітній процес. ● Затребовані напрямки методичної підтримки: <ul style="list-style-type: none"> – як працювати з дітьми, що виявляють агресію або не бажають брати участь у спільній діяльності; – як реалізувати право дитини на самовираження та самоідентифікацію, а також навчати дітей умінню виявляти повагу до інших, дослухатися до чужих думок і вільно висловлювати свої; – як надавати дітям можливість вибору видів діяльності з урахуванням тематичного плану та іншої планової роботи вихователів.

Неготовність освітян до сприйняття та запровадження демократичних цінностей:

Підгрупа учасників	Актуальні проблеми / завдання
<i>Фахівці ОІППО та ЦПРПП</i>	<ul style="list-style-type: none"> ● У багатьох ЗДО залишається авторитарний стиль керівництва. Особливо проблема є актуальною для ЗДО, розташованих у невеликих населених пунктах. ● З боку управлінь освіти спостерігаються процеси, які не вписуються в демократичну модель організації освітнього процесу.
<i>Вихователі й помічники вихователів</i>	<ul style="list-style-type: none"> ● Не всі педагоги виявляють активність та ініціативність. ● Педагоги не завжди демонструють поважне ставлення до дітей.
<i>Керівники й вихователі-методисти</i>	<ul style="list-style-type: none"> ● Не всі педагоги зацікавлені у використанні інноваційних технологій, актуальним питанням залишається мотивація педагогів до підвищення рівня кваліфікації. ● Найважче сприйняти демократичні цінності педагогам, які здобували освіту за часів СРСР.

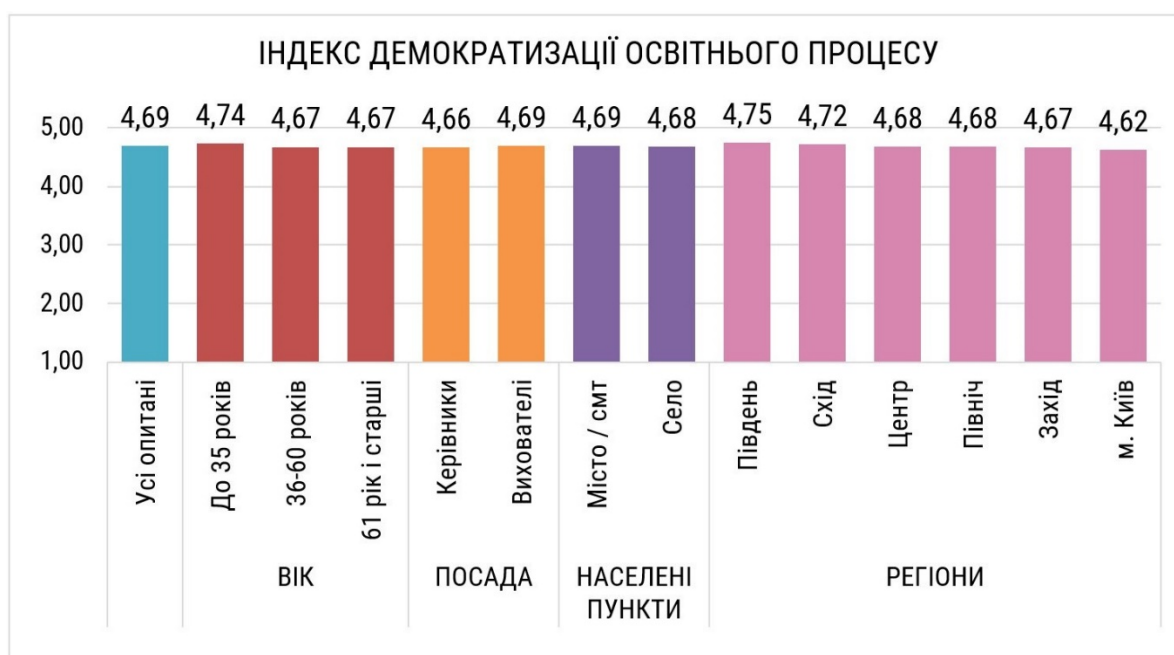
Дослідженням були виявлені практики, що не застосовуються в сучасних ЗДО (не були розкриті інформантами під час проведення якісного етапу дослідження), проте вони є важливими складовими демократизації освітнього процесу та формування демократичного середовища в ЗДО. Так, інформанти не змогли навести приклади того, яким чином діти беруть посильну участь у діяльності ЗДО, висловлюють власні думки та побажання щодо того, що відбувається в ЗДО, або як освітній процес побудований на засадах активної участі та самовираженні дітей.

Також педагоги здебільшого не зазначали, що в дітях заохочується ініціативність, креативність, лідерство, надається можливість вільно приймати рішення щодо своєї участі та неучасті в різних видах діяльності.

Варто зазначити, що вихователі недостатньо розуміють демократичний принцип різноманітності, тож у процесі підвищення кваліфікації педагогів потрібно приділяти більше уваги етнічному, релігійному, соціальному різноманіттю, гендерній рівності та питанню особливих освітніх потреб.

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ОСВІТЬОГО ПРОЦЕСУ В ЗДО

Для кількісної оцінки рівня демократизації освітнього процесу в ЗДО в рамках онлайн-опитування використовувались 17 індикаторів-запитань, кожен з яких вимірювався 5-бальною шкалою, де 5 – це повна згода, а 1 – повна незгода².



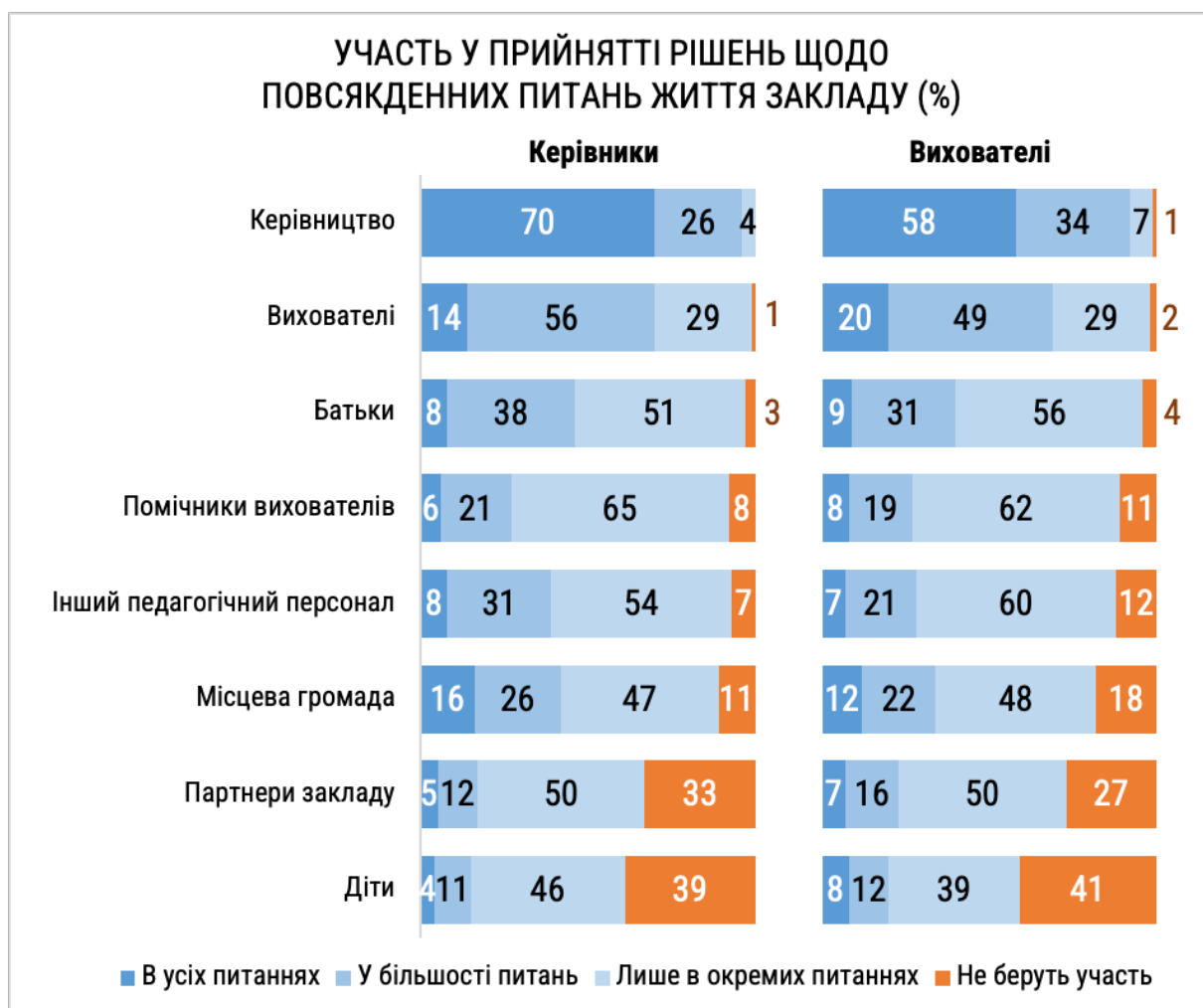
² Індикатори демократизації освітнього процесу: можливість дитині (за потреби) звернутися по допомогу до дорослого, шанобливе ставлення до кожної дитини як до особистості; рівність, однакове ставлення до дітей незважаючи на їхню стать, етнічну приналежність або матеріальну спроможність їхніх родин; можливість дитині вільно висловлювати власні думки й почуття; заохочення дітей до позитивної соціальної взаємодії з однолітками; можливість дитині вільно вести діалог з педагогами та персоналом; визначене місце та час для вільних ігор дітей; можливість дитині вільно проявляти себе, «бути собою»; заохочення до пізнання та різноманітної діяльності; визначеність прав та обов'язків дітей у садочку; цікавість до інтересів та потреб кожної дитини; забезпечення цілісного розвитку дитини та можливості повністю розкрити свій потенціал; вільний та безпечний доступ до різних матеріалів і видів діяльності; увага й врахування пропозицій та думок дітей; обізнаність дітей щодо своїх прав та обов'язків; зручність перебування в закладі для всіх дітей, зокрема з особливими освітніми потребами; можливість дитини робити вибір (у грі, харчуванні, діяльності тощо).

Переважна більшість респондентів зазначає, що діти в ЗДО мають можливість за потреби звернутися по допомогу, висловлювати власні думки й почуття, вільно вести діалог з дорослим персоналом закладу. До дітей у ЗДО ставляться як до особистостей, без упереджень і проявів дискримінації. Діти заохочуються до позитивної соціальної взаємодії з однолітками тощо.

На основі всіх оцінок було розраховано інтегральний сумарний **індекс демократизації освітнього процесу**, який приймає значення від 1 (найнижчий рівень демократизації) до 5 (найвищий рівень демократизації). Загалом інтегральна оцінка демократизації освітнього процесу доволі висока – **4.69**, а більшість оцінок в окремих групах, що порівнюються, суттєво не відрізняються від загальної оцінки.

УПРАВЛІНСЬКІ ПРОЦЕСИ ЩОДО ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ЗДО

Більшість рішень щодо повсякденних питань життя ЗДО (на кшталт закупівлі навчальних матеріалів, ремонту, харчування, організації свят тощо) приймають керівники. Також значною мірою на такі рішення впливають вихователі, помічники вихователів, інший педагогічний персонал і батьки дітей. Порівняно рідше до рішень залучаються місцеві громади та партнери закладу. Найменше залучені до обговорень самі діти, у 41% ЗДО вони взагалі вилучені з процесу вирішення повсякденних питань життя групи/закладу.



Водночас діти, на думку учасників дослідження, так само мають стати повноправними учасниками процесу, яких поважають незалежно від віку, релігійних поглядів, етнічної приналежності та інших характеристик.

Учасники дискусій та інтерв'ю в цілому високо оцінюють організацію управлінських процесів у своїх ЗДО і сприймають їх як такі, що засновані на демократичних засадах.

Однак були виявлені декілька проблемних моментів, які потребують додаткової уваги.

1. Участь у прийнятті рішень у ЗДО всіма учасниками освітнього процесу:

- вихователі мають можливість вносити пропозиції до стратегії освітньої діяльності ЗДО, однак не було виявлено інструментів заохочення їх до такої діяльності (матеріальної чи моральної);
- роль помічників вихователів є дуже обмеженою, вони практично не беруть участі в обговоренні та прийнятті рішень щодо освітньої та інших видів діяльності ЗДО;
- вихователі та помічники вихователів недостатньою мірою володіють інформацією про свої права та можливості щодо участі в управлінській діяльності ЗДО, відстоюванні та захисту прав на оплату праці та інші компенсації.

2. Реалізація функції нагляду та контролю:

- контролюючі органи мають значний вплив на організацію освітнього процесу, режимних моментів та інших аспектів діяльності ЗДО, порушуючи тим самим автономію закладу освіти та академічну свободу;
- існує проблема контролю діяльності педагогічного працівника: з одного боку, вихователі мають право вибору методів виховання / навчання / розвитку, з іншого – вихователь-методист повинен перевіряти виконання планових завдань.

3. Залученість до діяльності ЗДО персоналу, батьків і партнерів закладу:

- здебільшого повсякденні питання діяльності закладу вирішуються керівництвом ЗДО без залучення інших учасників освітнього процесу;
- діти практично не беруть участі в обговоренні питань діяльності групи/закладу.

4. Моніторинг стану демократизації ЗДО:

- у закладах не відбувається моніторинг дій щодо з'ясування рівня (стану) демократизації ЗДО: учасники дослідження не мають такого досвіду, а також відсутні інструменти для його здійснення.

ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Щодо можливостей підвищення кваліфікації у сфері демократизації ЗДО учасники зазначають про недостатність методичного матеріалу та інформації загалом з цієї тематики. Найчастіше можна побачити теми про педагогічне партнерство, інклюзивну освіту, формування громадянських компетентностей, протидії булінгу в ЗДО. Але окремої тематики з організації освітнього процесу в руслі демократизації ЗДО або розкриття теми

впровадження демократичних цінностей в освітній процес дошкільної освіти в Україні немає.

На курсах підвищення кваліфікації в ОІППО на сьогодні також відсутні курси, теми щодо демократизації дошкільної освіти (є окремі компоненти, наприклад, розвиток соціально-громадянської компетентності в дітей). Проте деякі інформанти вказують, що тема демократії «наскрізно пронизує» всі курси підвищення кваліфікації.

Вихователі хотіли б більше дізнаватися на курсах підвищення кваліфікації про такі теми: «Права дітей в ЗДО», «Дитина в суспільстві», «Педагогіка партнерства», «Права та обов'язки батьків у ЗДО», «Врахування потреб та інтересів дітей під час освітнього процесу» тощо.

Особливої уваги потребує проведення серед усіх цільових груп просвітницької та роз'яснювальної роботи з питань демократії в ЗДО, її складових, індикаторів, показників та критеріїв, а також особливості прийняття різноманітності та інклюзивності, питань деонтології інклюзивної освіти.

Мотивацією для підвищення кваліфікації в педагогічних працівників є, з одного боку, бажання дізнатися щось нове, бути більш ефективним у рамках своєї діяльності, а з іншого – можливість підвищити оплату своєї праці, наприклад, за рахунок отримання відповідної кваліфікаційної категорії, педагогічного звання, що передбачає збільшення окладів, різних систем доплат і надбавок.

Демотивує педагогів те, що частина курсів підвищення кваліфікації для вихователів реалізується на платній основі, а деякі вихователі не мають фінансової можливості їх проходити. Також демотивуючим фактором виступає в деяких випадках «однотипність» курсів. Багато інформантів в інтерв'ю зазначають про значну кількість теорії та нестачу практико-орієнтованих завдань.

Аналізуючи відповіді інформантів, легко зауважити, що більшість із них позитивно оцінює процес демократизації українських ЗДО. Тут важливо підкреслити, що суб'єктивне сприйняття процесу демократизації серед інформантів не завжди відображає об'єктивну реальність, тобто те, наскільки демократизація насправді притаманна українським ЗДО. Це може пояснюватися тим, що дослідники називають *response set*, тобто установкою учасників опитування на певну відповідь – ефектом, коли респонденти намагаються дати такі відповіді, які, на їхню думку, від них очікуються та є найбільш схвальними в цьому фаховому середовищі. Отже, частково вимірюються не фактичні характеристики та прояви демократизації в ЗДО, а уявлення про те, якими вони мають бути з точки зору педагогів, що працюють у ЗДО.

Стандартизована анкета для онлайн-опитування розроблялася з урахуванням цього ефекту. Респондентам пропонувалося багато різних запитань навколо теми демократизації, на основі яких потім рахувалися інтегровані показники (індекси). Проте, аналізуючи одержані дані, ми враховували, що ці показники фіксують не лише фактичний стан процесів демократизації в ЗДО, а й прагнення щодо бажаного стану демократизації ЗДО, певною мірою ідеальні уявлення. Обрана комплексна методологія дослідження (поєднання кількісних та якісних методів) дозволила до кожного інтегрального кількісного показника додати також детальний розгляд конкретних практик, рівень розуміння певних понять і принципів та дискусійні питання.

ВИСНОВКИ

За оцінками більшості учасників дослідження, ЗДО в Україні значною мірою характеризуються як демократичні. Загальний індекс демократизації ЗДО складає 4.3 (де 1 – найнижчий рівень демократизації ЗДО; 5 – найвищий), що можна інтерпретувати як досить високий показник процесу демократизації. Індекс самооцінки відповідності ЗДО демократичним цінностям дорівнює 0.59 (де -1 – повна невідповідність; 1 – повна відповідність). Інтегральний сумарний індекс демократизації освітнього процесу складає 4.69 (де 1 – найнижчий рівень демократизації; 5 – найвищий).

Учасники дослідження вважають, що в ЗДО приділяють достатню увагу розвитку таких особистісних якостей та вмінь у дітей, як людяність, спостережливість, справедливість, активність, здатність висловлювати власні почуття, уміння слухати і спостерігати тощо. Винятком є лідерство, стосовно якого учасники висловили меншу впевненість.

Сприйняття дитини як учасника спільноти більш важливим вважається для працівників міських ЗДО. Фактор «дитина як особистість» помітно більш проявлений у м. Києві, а також певною мірою в західних областях України.

Освітні заходи в ЗДО, що спрямовані на розвиток демократичних цінностей, здебільшого присвячені темам мирного співіснування, дружби та вирішення конфліктів. Проте деякі вихователі вважають, що за віковими особливостями діти не готові до обговорення питань свободи й рівності.

Наразі в державних ЗДО в організації освітнього процесу запроваджений плановий/традиційний підхід, згідно з яким діяльність закладу регламентована та відбувається за встановленими правилами. Учасники дослідження вважають, що демократичний підхід більш притаманний приватним садочкам.

Усі учасники дослідження високо оцінюють значущість усіх демократичних цінностей в освітньому процесі. Дещо нижчі оцінки надаються цінності свобода. Однак, більшість педагогів не мають чіткого розуміння демократичних принципів та цінностей, як-от: рівність, свобода, участь, повага до різноманіття, партнерство, урахування інтересів і потреб дітей, повага й захист прав.

Працівники ЗДО відчують певною мірою брак знань, умінь та навичок для впровадження демократичних цінностей у власних закладах і намагаються підвищувати свій фаховий рівень і розвиток відповідних компетентностей. Водночас спостерігається відсутність достатньої кількості матеріалів з питань демократизації ЗДО українською мовою, що потребує нагального вирішення.

Наголосимо на тому, що суб'єктивні оцінки демократизації можуть мати розбіжності з об'єктивним станом. Дослідження показало, що є суттєве протиріччя між високою оцінкою рівня демократизації власного ЗДО та тим, як учасники дослідження бачать ситуацію в інших освітніх закладах та системі дошкільної освіти в цілому. Результати онлайн-опитування демонструють, що освітній процес у своєму ЗДО подається як демократичний, проте в глибинних інтерв'ю та фокус-групових дискусіях є певні труднощі з тим, щоб навести конкретні приклади реалізації демократичних процесів або дати детальний опис рутинних практик, у яких реалізуються демократичні цінності. Водночас серед спільноти педагогічних працівників ЗДО сформувалася потреба у поглибленні розуміння процесів демократизації, демократичних принципів та цінностей.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Наразі в Україні спостерігаються певні зусилля щодо здійснення демократизації дошкільної освіти, проте цей процес є динамічним, а отже, змінюється відповідно до особистих потреб учасників освітнього процесу. Він також не є уніфікованим, тому реалізується по-різному в різних ЗДО та регіонах України. Проведене дослідження засвідчує, що стан дошкільної освіти в Україні потребує вдосконалення в контексті запровадження демократичних принципів у ЗДО та розвитку демократичних цінностей у всіх учасників освітнього процесу.

На основі отриманих результатів можна запропонувати низку рекомендацій задля подальшого формування освітньої політики щодо демократизації дошкільної освіти в Україні. Усі вони лежать в основі співпраці та реалізуються в спільному проєкті Європейського центру імені Вергеланда (Норвегія) та Всеукраїнського фонду «Крок за кроком».

Рекомендація 1. Розроблення Концепції демократичного ЗДО

Важливим кроком у спрямуванні освітньої системи на підтримку впровадження демократичних принципів та цінностей у дошкільній освіті в Україні буде розроблення Концепції демократичного ЗДО (далі – Концепція). Мета розроблення Концепції полягатиме у створенні цілісної та комплексної стратегії, яка сприятиме впровадженню принципів демократії в ЗДО. Вона включатиме визначені цілі, завдання та принципи розвитку демократичного середовища в ЗДО, а також план дій для її реалізації. Під час розроблення Концепції доцільним буде залучення відповідних фахівців, представників педагогічних спільнот, батьківських комітетів тощо. Концепція обов'язково враховуватиме потреби дітей, працівників ЗДО, батьків та громадськості. Вона сприятиме взаємодії, відкритості та розвитку демократичних навичок у всіх учасників освітнього процесу. Розроблення Концепції покликано забезпечити якісну та демократичну дошкільну освіту, що сприятиме подальшому розвитку суспільства.

Рекомендація 2. Розроблення практичних ресурсів та інструментів

Педагоги потребують практичних ресурсів та інструментів, які допоможуть їм ефективно впроваджувати демократичні підходи в освітній процес ЗДО. Це передбачає розроблення посібників та методичних рекомендацій, які міститимуть конкретні стратегії та практичні поради щодо організації демократичного середовища, що сприятиме підвищенню якості дошкільної освіти в Україні. Розроблені рекомендації забезпечуватимуть педагогам необхідні інструменти для практичного застосування демократичних підходів в освітньому процесі.

Рекомендація 3. Професійний розвиток педагогічних працівників

Професійний розвиток педагогів з питань демократизації дошкільної освіти є критично важливим елементом забезпечення якісної та доступної освіти для дітей. Демократизація ЗДО передбачає розширення участі дітей, педагогів та батьків у процесі прийняття рішень та спільної відповідальності за виховання та розвиток дітей. Важливо, щоб уряд, освітні установи та організації надавали підтримку педагогам у їхньому

професійному розвитку, створюючи умови для постійного вдосконалення навичок та знань, необхідних для ефективної роботи в демократичному середовищі ЗДО.

Наразі у сфері дошкілля існує мало курсів з демократичної освіти. Учасники дослідження назвали лише фасилітований онлайн-курс «*Почути голос дитини: культура демократії в дошкіллі*», розроблений Програмою підтримки освітніх реформ в Україні «Демократична школа». Це засвідчує про нагальну потребу в розробці програм підвищення кваліфікації та курсів для педагогів з питань демократизації дошкільної освіти. Важливо, щоб розроблені програми та курси надавали освітянам не тільки теоретичні знання, але й практичні навички, необхідні для організації демократичного середовища в ЗДО. Це допоможе їм бути більш компетентними та ефективними в роботі з дітьми і сприятиме підвищенню якості дошкільної освіти в Україні.

Рекомендація 4. Підтримка професійних спільнот освітян

Професійні спільноти освітян є важливим інструментом співпраці та обміну досвідом в усьому світі. В Україні вони сприятимуть взаємопідтримці, розвитку спільних проектів та обговоренню практичних щоденних ситуацій, які виникають у процесі демократизації ЗДО.

Рекомендація 5. Експертний супровід щодо демократизації ЗДО

Запровадження демократичних принципів і цінностей у дошкільній освіті потребуватиме підтримки з боку експертів та консультантів, які мають досвід у галузі демократичної освіти. Експерти зможуть виявляти потреби і проблеми, з якими стикаються учасники освітнього процесу щодо демократизації ЗДО, здійснювати зовнішній моніторинг і оцінку рівня демократизації ЗДО, надавати консультації та рекомендації, освітні послуги (проводити семінари, практикуми, тренінги, вебінари, майстер-класи тощо) з питань демократії. Їхні знання та практичний досвід допоможуть освітянам ефективно впроваджувати демократичні підходи та стратегії у ЗДО України.

Рекомендація 6. Розроблення інструментарію для моніторингу та оцінки рівня демократизації ЗДО

Важливим етапом формування освітньої політики є моніторинг та оцінка результатів упровадження демократичних принципів і цінностей у ЗДО. Це дозволить зрозуміти ефективність заходів, виявити потреби освітян для подальшого вдосконалення стратегій демократизації дошкільної освіти. Одним з таких інструментів моніторингу може бути визначення індикаторів і показників демократизації ЗДО, розроблення стандартизованих методик (наприклад, анкети для самооцінювання, бланки спостережень, вивчення документів (річний план, перспективний план) тощо).